

BÜYÜ, EFSANE VE TEDAVİ*

Yazan: Mildred E. Mathias

Çeviren: Gülşah YÜKSEL**

BÜYÜ – Görünüşte insan gücünden daha fazla şey gerektiren, etkileyici ve şaşırtıcı performans; doğaüstü görünen etkiler üreten; sıradışı özellikleri olan.

EFSANE –. Bazı uygulamaları, inanışları, bir geleneği ya da doğa güçlerinin bir sonucu olan alışılmadık veya sıradışı varoluşu açıklamaya yarayan, görünüşte tarihî olaylarla ilintili, genellikle asıl kaynağı unutulmuş hikâye.

TEDAVİ(DEVA) – Hastalığı önleme, tedavi etme ya da değiştirme bilimi ve sanatı... Kuzey Amerika Yerlileri (Kızılderililer) arasında, kendine doğaüstü veya büyülü güçler verilmiş olan, efsunlu ayin ya da uygulama(Webster 1955).

Geçen yıl boyunca Los Angeles'daki Kaliforniya Üniversitesi Karşılaştırmalı Halkbilimi ve Mitoloji Çalışmaları Merkezi tarafından yayınlanacak olan Amerikan İnanışları ve Hurafeleri Ansiklopedisi için, bazı maydanozgiller hakkında kısa hikâyeler yazma fırsatı buldum. Bu fırsat, beni büyüleyici bir edebiyat dalıyla tanıştırdı.

Maydanozgiller (ya da çakşır otu), çok eskiden beri bilinen, hem iyi hem de kötü özellikleriyle tanınan bir bitki ailesidir. Bu ailenin sadece eski değil, aynı zamanda daha güncel, alışılmadık kullanışları ve inanışlarıyla ilgili bir dosyaya başladım. Bu çalışmada, bu ailenin çok yaygın bilinen üyelerinin bazılarının büyülü ve mistik kullanımları hakkında örnekler vereceğim.

Belki de birçok tür, keskin kokularından dolayı, şeytan ve büyüye karşı koruma sağlamakta kullanılıyordu. “*Dill*” kelimesi, “rahatlatmak” ya da “duygusuzlaştırmak” anlamına gelen, Sakson kelimesi “*dillan*” dan türetilmiştir. Bu bitki çocukları , geceleri dolaşan kötü ruhlardan korumak amacına ilave olarak, çocukları sakinleştirmek için kullanılmıştır (Emboden 1974). Ayrıca cadıların sihirlerine karşı “güvenilir bir panzehir” olarak bilinmektedir(Coats 1070). Grive (1971), bunun Orta Çağ'da büyücüler tarafından cadılara karşı kullanılan otlardan biri olduğunu bildirmektedir. Drayton'un Nymphidia adlı eserinden şu alıntıyı yapmıştır: “Bu bitki, mine çiçeği ve dere otu ile kullanıldığında cadıların kötü amaçlarına ulaşmasını engeller.”

* Mildred E. Mathias, Economic Botany, Vol. 48, No. 1 (Jan. — Mar., 1994), Springer on behalf of New York Botanical Garden Pres, pp. 3–7.

** Bozok Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Halkbilimi Araştırma Görevlisi.

Grive (1971), Angelica hikâyesini, bu amaçla büyük meleklerden Mikail ile ilişkilendirerek, kötü ruhlara ve cadılara karşı koruyucu olduğunu belirtir. Bitkinin bütün parçaları, büyüye ve efsuna karşı önleyici olarak kullanılmasının yanında, kuduz köpeklerin ve diğer kötü hayvanların ısırıklarının tedavisinde de ün yapmıştır. Ayrıca ağızdaki enfeksiyonun giderilmesinde de kullanılmıştır. Coast (1970), bu konuda Ha'en den şöyle bir alıntı yapmıştır: "Angelica hikâyesinde; bu bitki sayesinde vebaya yol açan bulaşıcı nefesten korkulmaması gerektiği vurgulanır."

Alman geleneğinde, Frenk kimyonu ile yapılan ekmeğin cüce ve şeytanları kovmak için kullanıldığı ancak bu kimyonun bulunduğu evde de bazı sıkıntılara neden olduğu belirtilir (Hoffman-Krayer and Bachtold-Staubel 1927; Höfler 1902). Frenk kimyonunun tohumları, ölüyü büyü, sihir ve şeytanlardan korumak için tabutun içine tuzla beraber serpilirdi. Ayrıca vesveseli (huzursuz) çocukların sakinleşmesi için yataklarının altına kavanozla konulurdu (Hoffman-Krayer and Bachtold-Staubel 1927; Hegi 1926; Höfler 1902).

Rezenenin yaz gündönümü arefesinde, kapıların üstüne asılmasının kötü ruhlardan koruyacağına inanılırdı (Grieve 1971). Şeytancersi otunun itici kokusunun, sinir hastalıklarına sebep olan kötü ruhların atılmasına iyi geldiğine inanılırdı (Wheelwright 1935). Emboden'in (1974) rivayet ettiğine göre, şeytanın dışkısı, şeytancersi otunun köklerinde olduğu için, bu ot şeytanın kovulmasında çok etkili bir muskadır. Şeytan bir çok şekilde gelebilir ve Hand'in (1980) bildirdiğine göre, şeytancersi otunun çantalara konularak boyuna takılmasının şeytan kaynaklı hastalıklara karşı koruyucu olduğu inancı, Utah'da bu yüzyılın başlarına kadar çok yaygındı. Dennis'in (1988) Amerikan Yerlileri arasında yaptığı bitkisel tedavi çalışmasında diğer bir kokulu bitki olan uzun kişniş otunun, doğaüstü güçlerin neden olduğu bir tür "depresyon" için kullanıldığı belirtilir. Bu otun yaprakları, depresyona maruz kalan hastayı yeniden canlandırmak için onun yüzüne sürülürdü. Hastayı sağaltan şey otun keskin kokusudur.

Maydanozun da içinde bulunduğu şemsiye şeklinde çiçeklenen bitkilerin; şeytanlara, büyülere ve kötü güçlere karşı etkili olduğu bildirilmiştir (Emboden 1974).

Daha sevindirici bir hadise ise bu bitkilerin etkili bir afrodisyak olmalarıdır. Keville (1991), 17. yüzyılda yazılan "İngilizlerin Doktoru" adlı kitaptan, dere otunun kullanımı ile ilgili şu alıntıyı yapmıştır:

"Dere otunun suçlamam gereken bir özelliği var;
Erkeği uyuşturur, kadını coşturur!"

Ham olarak yenen ya da çorba olarak hazırlanan kereviz, bir afrodisyak olarak bilinir. (Strabo 1966). Kereviz kökünün yağı, bir hastalık sonrası cinsel potansiyeli eski haline

getirmede tavsiye edilir (Lust 1974). Bir 15. yüzyıl tıp kitabı; balla karıştırılmış kerevizi, genital bölgeye sürmenin, erkeği cinsel olarak daha yeterli hale getirerek eşini kendisine iyice bağlayacağını yazar. Fransızlar der ki; “Eğer bir kadın, kerevizin erkeğe ne yaptığını bilseydi Roma’da da olsa gidip getirirdi.” Yeni evli çiftlerin, çanta veya çizmelerinde kereviz kökü taşımaları tavsiye edilirdi (Hoffman-Krayer and Bachtold-Staubel 1927) .

Binbir Gece Masalları’nda kişniş otu, bir afrodisyak olarak belirtilir; Pliny sek şarapla alınan taze kişniş otunun, tam bir afrodisyak olduğuna inanıldığını belirtir (D’Andrea 1982; French 1971; Keville 1991; Lewis and Lewis 1977). Galen, yabanî havucun, önemli miktarda şehvet arttırıcı maddeler içerdiğini söylemiştir. Pliny yabanî havuç için, Orpheus’un “ateşli aşk” dediğini alıntılamıştır (Leighton 1986). Boğa dikeninin Hindistan’da afrodisyak olarak kullanıldığı, tavşancıl otunun da Girit’te aynı şekilde bir işleve sahip olduğu bildirilmektedir(French 1971). Dere otunun kökü, Nepal ve Sikkim’de afrodisyak olarak kullanılır (French 1971; Lewis and Lewis 1977). Çöl maydanozu, yerliler tarafından cinsel çekim aracı olarak kullanılırdı (French 1971). Çörtük otu, Araplar tarafından afrodisyak olarak kullanılırdı (French 1971; Lewis and Lewis 1977). Havlıca otunun da Cava adasında aynı şekilde kullanıldığı vakidir (French 1971).

Bitkilerin sihirli tedavi güçlerinin kullanımı, hastalığın başka bir nesneye transferi, bitkilerin araziden toplanma yöntemi, kullanım yeri ve kullanım zamanı, bitkilerin ekimi ve hasadı vb. gibi uygulamalar, çok değişik yollarla gerçekleştirilebilir. Şemsiye şeklinde çiçeklenme, bize halkbilimle ilgili birçok örnek verir. Havuç özellikle önemlidir. Ham havucu yemek veya sarılık tedavisi için suyunu içmek (muhtemelen sarı renkten dolayı) tavsiye edilirdi (Foster 1953; Grieve 1971; Hand 1980; Neal 1955; Roy 1962; Wintemberg 1950). Sarılık tedavisi için, bir havucun kökünde bir kovuk ya da delik açılır, hastadan alınan su ya da üre, o kovuğa doldurulur ve bu işlemde geçen havuç, bir ocak üstüne veya bacaya asılırdı (Bouteiller 1966; Cizmar 1946; Fogel 1915; Hoffman- Krayer and Bachtold- Staubel 1927; Hovorka and Kronfeld 1908; Hyatt 1965; Lick and Brendle 1923; Hand, Casetta and Thiederman 1981). Bu yöntemin daha kolay bir uygulaması da havucu zemine koymaktan ibaretti (Hand and Talley 1984).Çocuğun yatak ıslatmasının önüne geçmek için, içi oyulmuş bir havuç, çocuğun idrarıyla doldurularak kuruması için bacaya asılırdı (Hand, Casetta and Thiederman 1981). Difterinin tedavisi için, hasta, havuç yapraklarıyla dolu bir kaba idrarını yapar daha sonra o kap, bacanın kuzeybatısına sekiz gün boyunca asılırdı (Anderson 1970). Illinois’de bir doktor, çocuğun boynundaki spazmların her zaman bir solucandan kaynaklandığını söylemiş ve solucanların havuç suyunu sevmedikleri için çocuğa havuc suyu içirmelerini, böylece solucanların boyundan sürünerek çıkacaklarını önermiştir (Hyatt 1965).

Siğiller için tedavi genellikle büyü temellidir. Bir Virjinya tedavisi: “ Bir kırmızı havucun kalın ya da üst kısmını alın, içini oyun ve orayı sofraya tuzu ile doldurun. Havucun nemi tuzu çözecektir”. Bu solüsyon, siğil olan parmağa günde iki ya da üç kez sürülürdü (Harris 1968). Ayrıca eğer bir havuç siğile sürülür, havuç bir yere gömülür ve o havucun gömüldüğü yer unutulursa ya da sürüldükten sonra havucun arka kısmı ısırılırsa siğillerin yok olacağı söylenmiştir (Hand and Talley 1984).

Kimyon tohumları “hatırlama, akılda tutma” gibi bir özellik bahsettiği için, bir nesnenin çalınmasını engeller ve hırsız göz altında tutar; aşıkları ihanetten alıkoyar; güvercin yemine karıştırıldığında onların kaybolmasını engeller (Grieve 1971; Keville 1991).

Kerevizin şans getiren bir bitki olduğuna inanıldığı için, çocuklara şans getirici olarak, odalarında muska niyetine kullanılmaktadır; ayrıca domuz ahırında domuzları sakın tutmak için oluklara konulur ve inek ahırına da sütün kesilmesini engellemek için yerleştirilir (Hoffman- Kraye and Bachtold –Staubel 1927; Hovorka and Kronfeld 1908). Kerevizin ayın ilk akşamında fakat, ay değişiminin olmadığı bir gün ekilmesi gerektiği söylenmektedir (Hand, Casetta and Thiederman 1981).

Bu ailenin bütün türleri yılan ısırıkları ve böcek sokmaları için kullanılmaktadır. Scully(1970), yabanî havucun kullanımını “eğer bir çingiraklı yılan seni ısırırsa, ısırılan yeri bir at kılı kadar bıçakla çizip yaban havucu püresini zehri çıkarması için yaralı yere sürün” diye söylemiştir. Scully ayrıca horozgözü otunun kökününün lapa haline getirilerek yılan ısırıkları için panzehir olarak kullanıldığını da bildirmiştir. Çingiraklı yılan otu ya da kurtluca, yılan ısırıklarına karşı eski bir tedavidir ve Birleşik Devletler İlaç Kodeksi’nde 1820-1860 yılları arasında resmi olarak kayıtlıdır (Henkel 1907). Çingiraklı yılan otunun kökleri, çiğnenip yılan ısırığının üzerine konulurdu (Weiner 1971). Amerikan yabanî havucu da Kaliforniya’da aynı şekilde kullanılırdı (French 1971). Maydanozgillerin yılanlar için alışıksız bir kullanımını ise, Timbrook (1990) tarafından çöl maydanozu için belirtilmiştir. Chu-mash yerlileri çingiraklı yılanı yakalamak için, bitkiyi çiğneyerek ya da köklerini ıslatarak yılanın vücuduna ya da ağzını çubukla açıp bir huniyle içine fişkırtmak suretiyle yılanı uyuşturuyorlardı. Bu işlem, yılanı uysallaştırmak için yapılırdı. Ayrıca bitkinin kökünden bir parçayı da çingiraklı yilandan korunmak için yanlarında taşıyorlardı (Leighton 1986).

Maydanozgiller, görme gücünde, nefes almayı kolaylaştırmada, kulak ağrısında, diş ağrısında, idrar söktürücü gerektiğinde, terletici tercih edildiğinde, adet görmeyi kolaylaştırmada, bağırsak temizleyiciliğinde, zührevî hastalıkların tedavisinde, sinir bozukluklarında, doğum kontrolünde, yaralarda ve ısırıklarda lapa olarak kullanılmaktadır.

Özel bir merak olarak çoğumuz, burda özellikleri verilen bitkilerin kullanımlarının çoğunu bilmekteyiz. Mesela Karaman kimyonu kökünün özellikleri çok kişi tarafından bilinir, özellikle görme gücüne iyi geldiği kanaati vardır (Leighton 1986). Gerard-Frenk, maydanozunun tekdüze bir hayat süren, dayanağı olmayan yaşlı insanları neşelendirmeye iyi geldiğini; kalbe haz duygusu verdiğini, kalbi rahatlattığını ve şehvet duygusunu arttırdığını ileri sürer (Coats 1970). Çinliler, kişniş kökünün ölümsüzlüğü simgelediğini düşünürlerdi (Grieve 1971). Gerard, çakırdiken otunun yaşlılığın etkisiyle çökmüş ve doğal neme ihtiyaç duyan insanlara verildiğinde, cildi yenileyip beslediğini ve oluşan cilt kusurlarını onardığını yazmıştır (Woodward 1931). Gerard aynı zamanda, maydanoz türü bitkilerden de bahsetmiştir (Scully 1971). Gotu kola bitkisi, hafızayı güçlendirmesiyle ünlüdür. Doğu Hindistanlılar fillerin bu bitkiyi çok fazla tükettiği için onların hafızalarının çok güçlü olduğunu belirtirler (Keville 1991; Manandhar 1991).

Son olarak size iki reçete sunmak istiyorum: Güçsüzlük ve genel iktidarsızlık için bir ya da yarım onsluk (453 gr) yaban kerevizi kökü, dört onsluk dulavrat otu, yarım onsluk karafes otunu dört kuart suyla (101 lt X 4) karıştırın. Kısık ateşte iki saat kaynatın, bir kuartını süzün ve kaynatın, yarım litre iyi bir Hollanda cini ile yarım onsluk bal ya da şeker ekleyin. Bir şişeye koyun ve mantar tapayla 48 saat sıkıca kapatın. Yemeklerden öne bir yemek kaşığı alın. Bu diğer bir çok tedavi yolunun sonuçsuz kaldığı zaman etkilidir (Mayer 1973).

Şu Anglo-Saxson tedavi yöntemi kullanışlı olabilir: “Rezene ve maydanozun tohumları, dere out, sedef otu, kırlangıç otu, krizantem, bahçe, atnanesi, nane familyasından bir kaç çeşit bitki tohumu, alexsanders, ada çayı, pelin, kekik otu, padişah otu, andız otu, ban otu, koyun otu, kaya otu, karaisırgan, kedi nanesi ve kenger. Bu otların hepsinden eşit miktarda al, bunlara anason, kimyon ve biber ekleyip macun haline getir. Geceleri, perhizden sonra, baş dönmesi, ateş ve spazm için kullanın.” Bu maydanozgillerin 16 çeşidinden sekizinin yer aldığı iyi bir tedavi olabilir (Wheelwright 1935).

Bu makale, sadece Maydanozgiller familyasıyla ilgili geniş halkbilimin küçük bir örneğidir. İnsanoğlu bu bitkileri eskilerden beri muska, sihirli tedavi ve zehir olarak kullanmaktadır. Fakat bir çok türün tıbbî bileşikler içerdiği rapor edilmiştir (Bohlmann 1971; Harborne 1971; Hegnauer 1971; Lewis and Lewis 1977). Diş otunun kökleri, uzun yıllardır Araplar tarafından antiastım olarak ve faranjite karşı kullanmıştır. Köklerinin kalp için iyi gelen ve astım için bronş açıcı olan glikosid içerdiğini biliyoruz. Fakat toksinleri topladığı için artık kullanılmamaktadır (Lewis and Lewis 1977). Dere otu “suyu sıkılmış” biçimde karın ağrısı için kullanılmaktadır (Stannard 1961). Havuç, görme gücünü artırmasıyla bilinen A vitamini içerir. Bir çok türü, ağrı kesici ve hipotermal özellikleriyle bilinen kumarin,

(pıhtılaşmayı önleyen) bir madde içerir (Nielsen 1971). Bazı türler, antibakteriyel, antikurt ve antimantar olarak bilinir. Bazıları da hapların içinde tatlandırıcı olarak kullanılır.

KAYNAKÇA

- Anderson, J. Q. 1970. Texas folk medicine. The En-cino Press, Austin.
- Bohlmann, F. 1971. Acetylenic compounds in the Umbelliferae. Pages 279-291 in V. H. Heywood, ed., The biology and chemistry of the Umbelliferae. Academic Press, New York.
- Boutieller, M. 1966. Medecine populaire d'hier et d'aujourd'hui. G.P. Maisonneuve et Larose, Paris.
- Cizmar, J. 1946. Lidove lekarstvi. Vol. 2. Bmo. Me-lantrich, Ceskoslavenski. Coats, P. 1970. Flowers in history. Viking Press, New York.
- D'Andrea, J. 1982. Ancient herbs. J. Paul Getty Mu-seum, Malibu, California.
- Dennis, P. A. 1988. Herbal medicine among the Mi-skito of eastern Nicaragua. Economic Botany 42: 16-28.
- Emboden, W. A. 1974. Bizarre plants. Macmillan, New York.
- Fogel, E. M. 1915. Beliefs and superstitions of the Pennsylvania Germans. American Germanica, 18. Philadelphia.
- Foster, G. M. 1953. Relationships between Spanish and Spanish-American folk medicine. Journal of American Folklore 66:201-217. French, D. H. 1971. Ethnobotany of the Umbelli-ferae. Pages 385-412 in V. H. Heywood, ed., The biology and chemistry of the Umbelliferae. Aca-demic Press, New York.
- Grieve, M. 1971. A modern herbal. Dover, New York. Reprint of original published 1931 by Harcourt, Brace and Co., New York. Hand, W. D. 1980. Magical medicine. University of California Press, Berkeley.
- _____ A. Casetta, and S. B. Thiederman, eds. 1981. Popular beliefs and superstitions. G. K. Hall, Bos-ton.
- _____ and J. E. Talley, eds. 1984. Popular beliefs and superstitions from Utah. University of Utah Press, Salt Lake City.
- Harborne, J. B. 1971. Flavonoid and phenylpropa-noid patterns in the Umbelliferae. Pages 293-314 in V. H. Heywood, ed., The biology and chemistry of the Umbelliferae. Academic Press, New York.
- Harris, B. K., ed. 1968. Southern home remedies. Johnson Publishing Co., Murfreesboro, North Car-olina.
- Hegi, G. 1926. Illustrierte flora von Mittel-Europe. Vol. 5(2). Carl Hanser, Munich.
- Hegnauer, R. 1971. Chemical patterns and relation-ships of the Umbelliferae. Pages 267-277 in V. H. Heywood, ed., The biology and chemistry of the Umbelliferae. Academic Press, New York. Henkel, A. 1907. American root drugs. United States Department of Agriculture, Bureau of Plant Indus-try Bulletin 107. Government Printing Office, Washington, D.C.
- Hoffmann-Krayer, and H. Bachtold-Staubel. 1927- 1942. Handbuch der deutschen Aberglaubens. 10 volumes. Walter de Gruyter and Company, Berlin.
- Hofler, M. 1902. Allgermanische Heilkunde in M. Neuberger, and J. Pagel, eds., Handbuch der Ge-schichte der Medizin. Jena.
- Hovorka O. V., and A. Kronfeld. 1908. Darstellung volksmedizinischer Sitten und Gebrauche, An-schauungen und der Zaubermedizin. 2 volumes. Strecker und Schroder, Stuttgart.
- Hyatt, H. M. 1965. Folk-lore from Adams County, Illinois. Revised edition 2. Memoirs of the Alma Egan Hyatt Foundation, New York.
- Keville, K. 1991. The illustrated herb encyclopedia. Mallard Press, New York.
- Leighton, A. 1986. Early American gardens. The University of Massachusetts Press, Amherst.

- Lewis, W. H., and M. P. F. Elvin-Lewis. 1977. *Medical botany*. John Wiley and Sons, New York.
- Lick, D. E., and T. R. Brendle. 1923. Plant names and plant lore among the Pennsylvania Germans. *Proceedings and Addresses of the Pennsylvania German Society* Volume 33.
- Lust, J. B. 1974. *The herb book*. Bantam Books, New York.
- Manandhar, N. D. 1991. Medicinal plant-lore of Ta-mang Tribe of Kabhrepalanchok District, Nepal. *Economic Botany* 45:58-71.
- Meyer, A. 1973. *American folk medicine*. Thomas Crowell, New York.
- Neal, J. C. 1955. Grandad-pioneer medicine man. *New York Folklore Quarterly* 11:277-297.
- Nielsen, B. E. 1971. Comarin patterns in the Umbelliferae. Pages 325-336 in V. H. Heywood, ed. *The biological chemistry of the Umbelliferae*. Academic Press, New York.
- Roy, C. 1962. Saint-Pierre et Miquelon: Une mission folklorique aux îles. *Musee National du Canada, Bulletin* no. 182, No. 56 de la Serie Anthropolo-gique (1962):61-85.
- Scully, V. 1971. *Treasury of American Indian herbs*. Crown, New York.
- Stannard, J. 1961. Hippocratic pharmacology. *Bulletin of the History of Medicine* 35:497-518.
- Strabo, W. 1966. *Hortulus*. Facsimile of W. Strabo, *Hortulus*, ca. 840 A.D. with English translation by Raef Payne. Hunt Botanical Library, Pittsburgh.
- Timbrook, J. 1990. Ethnobotany of Chumash Indians, California, based on collections by John P. Harrington. *Economic Botany* 44:236-253.
- Webster's international dictionary, ed. 2. 1955. G. & C. Merriam Company, Springfield, Massachusetts.
- Weiner, M. A. 1972. *Earth medicine-earth foods*. Macmillan, New York.
- Wheelwright, E. G. 1935. *The physick garden*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Wintemberg, W. J. 1950. Folk lore of Waterloo County, Ontario. *National Museum of Canada, Bulletin Number* 116. Anthropology Series no. 28. Toronto.
- Woodward, M. 1931. *Leaves from Gerard's herball*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Wuttke, A. 1900. *Der deutsche Volksaberglaube des Gegenwart*. edited by E. H. Meyer. von Wiegandt and Grieben, Berlin.